

1206-2006
Borne
800 jaar

RAAD VAN KERKEN
BORNE, HERTME en ZENDEREN

Kerkenpad

Met dank aan: Jaap Grootenboer, cultuurhistoricus
Heemkunde Hertme
Wim Menheere
W Roorda

Uitgave: Werkgroep Raad van Kerken Borne, Hertme en Zenderen
Nieuwe Es 4, 7622 BX Borne

Daar gaat u Linksaf de Maisweg in. Deze gaat over in de Deurningerweg. De eerste weg Rechts (Hemmelhorst). Deze weg volgt u tot het einde van de verharde weg en voor de bocht vindt u de Beelden van **Johannes en Bernardus**.

U gaat terug en neemt de eerste weg Rechtsaf de 4^e Hemmelhorst. Op het eind Rechtsaf en de eerste Links (Wetering). Deze weg volgt u tot Hotel-restaurant Jachtlust.

Bij Jachtlust gekomen steekt u over en gaat u de Hertmerweg in naar Hertme.

Na de eerste bocht naar links gaat u de eerste (onverharde) weg Links in (Bartelinkweg). Na ca. 100 meter ziet u de **voormalige Pastorie op het voormalige Erve Bartelink**. Deze is niet te bezoeken.

U volgt de Bartelinkweg tot de Hedeveeldsweg. Bij deze splitsing Rechtsaf de Hedeveeldsweg in. Bij de volgende kruising gaat u Rechtsaf de Lodieklanten in en ziet u na ca. 100 m het **Spookhuis**. U volgt de weg richting Hertme en na ca. 100m is links van de weg het **Mariakapelletje aan de Lodieklanten** (Nr. 1).

U vervolgt de weg naar Hertme. In Hertme staan de mensen van de Heemkunde U te woord.

Hier vindt u de **RK Kerk**, de **oude pastorie**, de **Kerststal** en het **Openluchttheater**.

U volgt de Hertmerweg tot Zenderen waar u langs de **RK kerk** komt. Naast de kerk is het **klooster van de Karmelieten**.

Komende van de kerk gaat u Linksaf richting Borne en gelijk weer Rechtsaf de Karmelietessenweg in. Hier vindt u het **klooster van de Karmelietessen**.

Hier kunt u een fototentoonstelling bezichtigen over het leven van de zusters.

U gaat terug over de Karmelietessenweg naar de Provinciale weg.

Ga Rechtsaf richting Borne. Bij de eerste rotonde gaat u rechts de Prins Bernhardlaan in en bij de volgende rotonde Rechtsaf de Azelosestraat. Voor het spoor Linksaf en bij de volgende spoorwegovergang Rechtsaf de Deldensestraat in. Bij de volgende kruising Rechtsaf (Ververstraat) en bij de volgende kruising weer Rechts (Twijnerstraat). Hier vindt u de **Baptistenkerk**. Vanuit de Baptistenkerk gaat u Rechtsaf en vindt u ca. 100 m aan de Linkerzijde de **Joodse Begraafplaats**. Deze kunt u niet bezichtigen. U gaat terug en bij de kruising Linksaf de Ververstraat in.

De eerste straat Rechts (Deldensestraat)

U volgt deze straat tot u aan de linkerzijde de **Nieuwe kerk** vindt.

Komende uit de Nieuwe kerk gaat u richting Borne over de Deldensestraat welke overgaat in de Stationsstraat tot in het centrum, waar u bij de **Sint Stephanus kerk** komt.

Dit is het einde van de route. (E)

De Raad van Kerken Borne, heet U van harte welkom op het Kerkenpad, welke gehouden wordt in het kader van 800 jaar Borne, Hertme en Zenderen.

Door uw deelname begeeft U zich in een traditie van eeuwen kerkgang in Borne.

Deze route begint bij de Mariakapel in Borne, maar U kunt de route beginnen waar U wilt.

Wij spreken de wens uit, dat U veel inspiratie zult opdoen op uw tocht door Borne, Hertme en Zenderen.

De routebeschrijving vindt u op pagina 17.

MARIAKAPEL (BORNE). Het terrein van de oude R.K. begraafplaats achter de Koppelsbrink was rond 1950 erg verwaarloosd. Enkele parochianen namen het initiatief om,

naast het schoonmaken en onderhouden van de begraafplaats ook een kapel te bouwen, gewijd aan Maria. Zo ontstond het Comité tot Stichting van een Mariakapel op het Oude Kerkhof van Borne. De plaatselijke schilder Herman Liedenbaum tekende een ontwerp en per 16 september 1952 werd de

bouwaanvraag ingediend. De gemeente nam niet onmiddellijk de voorstellen van Liedenbaum over en schakelde naast de landelijk bekende bouwmeester Prof. Ir. M.J. Grandpré Molière in, evenals de Provinciale Welstandscommissie "Het Oversticht". De adviseurs hadden veel moeite met wat ze noemden de "lekenarchitectuur". Vooral de toren kon geen genade in hun ogen vinden. Voor de gemeentelijke overheid tekende de Enschedese architect Sluijmer een tegenontwerp, rekening houdend met de voorstellen van het Comité. Dat Comité had inmiddels allerhande bouwmaterialen verzameld. Zo hadden ze al duizenden stenen opgehaald uit de tot puin gebombardeerde binnenstad van het Duitse Vreden. Ook het Mariabeeld kwam daar in drie stukken vandaan. Kostbaar eikenhout en zeven kubieke meter zandsteen kwamen van boerderijen. Van de parochie kwam f 4.300,= aan vrijwillige bijdragen.

Uiteindelijk werd een bouwvergunning verleend, maar wel op basis van een schets van de gemeente architect Van Hal. Het ontwerp leek sprekend op die van Liedenbaum, maar dan zonder de gewraakte toren.

De vergunning wordt op 28 mei 1954 afgegeven. De bouw kon beginnen. Maar de metselaars wensten eigenlijk toch wel die mooie toren van Liedenbaum. En dus.... Dat ontdekte uiteraard de gemeente architect en die liet de bouw stil leggen. Nu ja, maar toch, wat moet je Op 24 december 1957 werd de bouwvergunning verleend. Drie maanden eerder was de kapel, in de stromende regen, ingewijd. De kapel staat er dus bijna 50 jaar. De begraafplaats is ingericht als een processiepark. Het Mariabeeld is door Liedenbaum gerestaureerd. In de toren hangt het luidklokje van Bentelo met als randschrift: " Parochie Onze Lieve Vrouwe van Altijddurende Bijstand Bentelo AD MCMXLV". In de beide zijkapellen zijn ruiten door de Oldenzaalse glazenier J. Schoemaker aangebracht. Links, in de bovenhelft de Aankondiging van de Geboorte en in de onderste helft de Ontmoeting van Maria met Elisabeth, met daaronder de tekst: Joannes Vitrearius, Oldenzalensis me fecit 1964.

In het rechterraam de Geboorte van de Heer met daaronder de tekst in Oud - Nederlands met de eerste regels van een oud kerstlied: "Een kinderlyn so lovelyk / is ons geboren heude / uit ene jonkvrouw suiverlijk / God troost ons arme leude".

VOORMALIGE PASTORIE (BORNE). Het huis behoorde vroeger bij de ernaast gelegen hebbende kerk : en is dus ook in 1785 gebouwd. Het was dus in die jaren de woning van de pastoor. Als men in gedachten het hoofddeel van het gebouw een kwartslag draait in de richting van de Koppelsbrink en het dan verlengt tot twee maal de pastorie, dan heeft men een aardig beeld, hoe de eerste rk-kerk na de reformatie er moet hebben uitgezien.

KLOPPENWONINGEN (BORNE). Het complex aan de Koppelsbrink in Borne bestaat uit twee woongedeelten, een "bedrijfsgebouwen" en twee endkamers. Het gaat hier om een zogenoemde Akkerburgerwoning, een woningtype uit de tijd van de armoede. Twee gezinnen maakten gebruik van één deel met een varkenstal en een koeienstal. Meestal bevond zich in de werkruimte een lager gelegen weefkamer, waarin een weefgetouw. De mannen weefden er hun producten, die werden afgenomen door handelaars of fabrikanten. De "kloppeswoningen" dateren deels uit de zeventiende en deels uit de achttiende eeuw. De grote endkamer, met de gevelsteen, is waarschijnlijk specifiek gebouwd voor een kloppes, gelet op de eigen ingang en de eigen secreet.

Aan deze vrouwen dankt het complex haar naam.

"Kloppes zijn vrouwen, die ongehuwd een godvruchtig leven leiden, gedeeltelijk omdat zij dit leven hebben gekozen, gedeeltelijk omdat het

In het torenportaal is een dagkapel ingericht.

De neo - gotische altaren in de kerk zijn gemaakt in het Haagse atelier Te Poel & Stoltefusz, die veel voor Molenaar werkte. Hij maakte ook het Jozefaltaar, de preekstoel en het grote triomfkruis. De zich in de kerk bevindende beelden zijn door de kunstenaar J.P. Maas vervaardigd. Het zgn. Heilig Hartbeeld komt van de kunstenaar Croonen te Oldenzaal en is van 1924. De aanwezige houten beelden van Jozef en Maria komen nog uit de oude kerk aan de Koppelsbrink en zijn gemaakt door Bernardus Frank Muller in 1778.

De fraaie glas-in-lood ramen komen uit het atelier van Nicolas te Roermond. Tijdens de inwendige restauratie van de kerk in dit jaar kwamen muurschilderingen te voorschijn van Anton Jozef Waterkamp te Zwolle. Te zien zijn nu, uitgaande van het koor, de Aankondiging van de Geboorte en de Geboorte van Christus zelf, begeleid door bijpassende bijbelteksten. Aan de overzijde waren eens de voorstellingen van de aanbidding van de Wijzen uit het Oosten en de Vlucht naar Egypte. Waterkamp heeft echter ook van 1893 tot 1895 aan de kerk gewerkt en het leeuwendeel van de polychromering voor zijn rekening genomen. Het orgel is einde negentiende eeuw en zou mogelijk uit de werkplaats van ene Gradussen komen.

Route:

Startpunt: (S)

Mariakapel (Koppelsbrink).

Vanaf de Mariakapel gaat u linksaf naar de **Kloppenwoningen**.

Vanaf de kloppenwoningen gaat u rechtsaf door de Koppelsbrink en de Marktstraat. Linksaf de Oude Kerkstraat in naar de **Oude Kerk** (de toren is alleen zaterdag 25 maart te beklimmen).

Uit de Oude Kerk gaat u linksaf door de Abraham ten Catestraat . Linksaf de Grotestraat in en weer linksaf de Ennekerdijk in waar de **Synagoge** (nr 17) is. Komende uit de Synagoge linksaf de Ennekerdijk in waar de **Doopsgezinde Kerk** (nr. 31) is.

Vanuit de Doopsgezinde Kerk rechtsaf de Ennekerdijk in . Bij de Grotestraat rechtsaf en daarna linksaf de Ziekenhuisstraat in. Voor bakker Koehorst linksaf de Wensinkstraat in.

De eerste weg rechts is de Schaepmanstraat waar de **Gereformeerde Kerk** is.

Komende uit de Gereformeerde kerk gaat u linksaf en daarna de tweede straat rechts de Wensinkstraat in en bij de eerste kruising linksaf de Europastraat in. Deze gaat over in de Grotestraat en aan de rechterzijde is de **Theresiakerk**.

Uit de Theresiakerk gaat u rechtsaf en steekt u de Provinciale weg over.

kerken, die in die jaren hun hoogtepunt bereikten.

De Nieuwe kerk is een ontwerp van de Bornse architect Egbert Jansen

en werd gebouwd in 1930. Vooral het interieur is sterk gewijzigd. Oorspronkelijk had het "aandachtscentrum" een voor dit type kerk een vaste opstelling. Een niet al te hoge preekstoel in het midden en die is er nog. Verder aan beide zijden van

de preekstoel de ouderlingen - en diakenbanken. Hierbij is de gedachte,

dat de gemeente de door hen gekozen kerkenraad goed zichtbaar blijft en andersom. In 1967 kwam er dat lage bijgebouw bij, tussen kerk en pastorie. De huidige inrichting is vooral van 2000. De avondmaalstafel en de doopvont werden ontworpen door E. Herrenburgh uit Hengelo. Het avondmaalservies is in 1946 vervaardigd door de firma de Leeuw en de Bouter te Schoonhoven. Een schotel is van 1953. Het orgel werd in 1940 geplaatst en is een product van Vierdag in Enschede. Het werd in 1996 grondig gerestaureerd. De huidige luidklok werd in 1950 geleverd door de firma Van Bergen te Midwolda ter vervanging van de door de Duitsers geroofde voorganger.

SINT STEPHANUSKERK (Rooms Katholiek) (BORNE). De kerk heeft twee

voorgangers gekend. Na een periode van half verborgen bijeenkomsten in boerderijen en huizen kon de toenmalige parochie een huiskerk bouwen aan de huidige Koppelsbrink. Dat was in 1785. Het dorp Borne groeide en dus ook de parochie en uiteindelijk werd de kerk aan de Koppelsbrink verbouwd, uitgebreid en kreeg een classicistische voorgevel en een toren. Dat moet rond 1830 geweest zijn. Deze waterstaatskerk werd volgens de archieven bouwvallig en ook te klein. Daarom werd de keus gemaakt tot de bouw van de huidige neo-gotische kerk aan de Grotestraat. Het gebouw, in 1888 ontworpen door de Haagse architect Nicolaas Molenaar, was een drieschepige hallenkerk. Het koor werd afgesloten met een apsis met zeven kanten in de sluitende muur.

De toren, in zijn uiteindelijke vorm in 1894 ontworpen, is op de hoek van de kerk geplaatst.

gewone kloosterleven voor haar onmogelijk was in het land en in de tijd, waarin zij leven".

De beweging is rond 1500 in Vlaanderen ontstaan.

De beweging krijgt vooral aanhang in gebieden, waar de hervorming de R.K. kerk in een minderheidspositie drong.

De taak van de vrouwen is: hosties bakken, het geven van godsdienstlessen, stervensbegeleiding, beelden restaureren, of huishoudster van de plaatselijke pastoor.

Jezuïeten noemden hen "speurhonden naar wankelmoedigen en afgedwaalden". Dat klopjes een belofte afleggen is vanzelfsprekend, ook al wijkt de eis tot gehoorzaamheid aan de

plaatselijke priester niet af van de eis tot gehoorzaamheid van elke parochiaan. Hoewel er extra nadruk werd gelegd op de belofte van zuiverheid, mochten kloppen, indien ze dat wilden, trouwen. De geestelijke dochters behielden hun vermogen. Met hun bezit steunden ze vaak het werk van de plaatselijke parochie. Zuiverheid, vrijgevigheid, eenvoudige kleding zonder sieraden, dat waren de kenmerken voor de ware klop. Intrede mocht vanaf 18 jaar en ging met enkele ceremonieën gepaard en wel op Maria Presentatie = 12 november. De vrouw kreeg een kroon, die ze in een nisje in de kamer bewaarde en een kloppenring. Zo'n intrede heette een "kloppenbruiloft". De "kloppenhuizen" in Borne is de enig overgeblevene in Twente. Terwijl er vroeger honderden moeten zijn geweest. Bij besluit van 30 augustus 1641 mochten er niet meer dan twee kloppen bij elkaar wonen. Bij de emancipatie van de R.K. kerk in 1853 verviel ook het bestaan van het kloppendom. Zij werd opgenomen in het werk van de Derde Orde. Wat overbleef aan kloppen, waren de vrouwen, die in wezen hun functie hadden verloren. Ze bestonden vaak uit rest-idealisten, overgebleven vrouwen. Ze vervielen dan wel aan drank, aan roddelarij, "de Klopjesscrupules". Hun verval is weergegeven in een gezegde "Waar een klop in huis is, zit de duivel op de schoorsteen". De laatste klop van Twente stierf in Hengelo in het jaar 1932.

OUDE KERK (Protestants) (BORNE). Vermoedelijk stond er al rond het jaar 1000 een kleine houten kerk. Vrijwel zeker heeft er op dezelfde plek een Romaans kerkje gestaan. In de vijftiende eeuw is het bedehuis ge- en verbouwd tot wat het nu is: eerst de toren en het koor van de kerk, zodat de diensten in de koormuimte konden worden voortgezet. Daarna het schip met de beide pilaren. In 1482 is het werk gereed gekomen.

Onmiddellijk valt de wat robuuste toren op. Met name de diepe nis voor de toreningang is rijk gedetailleerd. In de eindmuur van het koor is nog een beeldvenster te zien waar, achter een hek, een beeld van een heilige of van Christus heeft gestaan en een altijd brandend lampje. Van binnen is het schip verdeeld in twee beuken van gelijke hoogte en aan de oostzijde afgesloten door een vijfzijdig koor.

Rechts van het koor is de zandstenen preekstoel te zien van na de Reformatie, dus van rond 1600.

Het is een renaissance stuk, beladen met bijbelteksten in de Nederduitse taal. In het koor is een altaarsteen geplaatst op bepleisterde bakstenen voeten. De altaarsteen is afkomstig van het altaar, eens gewijd aan Nicolaas. De steen dient nu als mensa voor de viering van het Heilig Avondmaal. In de vloer van het koor aan de voet van de kansel zijn nog enkele altaarstenen te zien. In de doorgang tussen schip en toren staat een zwaar Bentheimer zandstenen offerblok met ijzeren beslag, daterend uit de vijftiende eeuw.

Het orgel is van Johann Heinrich Holtgrave en dateert uit 1841.

Bijzonder zijn overigens de resten van een piscine. Naast de noordelijke ingang is nog de uitgang van de piscine te zien. In de kerkenraadkamer, de vroegere sacristie, bevindt zich een geprofileerde nis, waar eens een "gootsteentje" in was verwerkt en waarboven een koperen waterkan, een aquamanille, hing. De priester kon zich na de viering van de mis de handen wassen. Met het spoelwater konden zo de minimale resten van de hostie (het lichaam van Christus!) over de gewijde grond van het kerkhof lopen (Gods water over Gods akker). In de noordwand van het koor bevindt zich nog een "kast" met een dikke rand van Bentheimer zandsteen omzoomd. Dat was voorheen het sacramentshuis, waarin de gewijde hostie werd bewaard. In het gewelf voor het koor bevindt zich een zo genoemde hemelopening. In de periode van Pasen speelde de opening een belangrijke rol. Tijdens de mis werd, haast in een soort toneelspel op hemelvaartsmorgen een Christusbeeld opgetrokken onder liturgische gezangen en verdween zo in de gewelven. Op pinkstermorgen werd er een beeld van een duif neergelaten. Belangwekkend zijn de muurschilderingen, die in twee verschillende perioden zijn aangebracht. Die van het koor en de beeltenis van Nicolaas rechts van de kansel zijn ouder dan de muurschilderingen in het schip. Op het koor is Christus te zien, als rechter van het Laatste Oordeel, bijgestaan door Maria, Johannes de Doper en de apostelen. Ook een reuzenvoorstelling van Christoffel is te zien. In het schip zien een reeks van heiligen op de gelovige neer.

"knellende banden" van de Nederlandse Hervormde Kerk. De komst van de Baptisten Gemeente in Nederland had te maken met de komst van veel veenkoloniale arbeiders uit Drenthe.

Aanvankelijk werd de gemeente in Borne beschouwd als een evangelisatiepost van Hengelo, maar maakte vooral rond 1925 een flinke groei door. In 1958 wordt Borne eindelijk een zelfstandige gemeente. De kerkdiensten werden in de beginperiode gehouden in een gebouw van de textielfabriek van Spanjaard. In 1949 kocht men een tweede hands houten gebouw en bouwde dat op aan de Twijnerstraat. In 1979 kwam op die plek de huidige kerk naar een ontwerp van Harry Kamphuis te Deurningen. Het gebouw heeft een eenvoudig interieur. Vooral de doopvont is nadrukkelijk ontworpen als symbool van een centraal idee van de gemeenschap: de doop wordt aan volwassenen toegediend door onderdompeling.

JOODSE BEGRAAFPLAATS (BORNE). De eerste Joodse begraafplaats lag aan de Burenweg, ten zuiden van het dorp Borne. Onder druk van een boer uit de omgeving, op wiens land de begraafplaats lag, werd die

begraafplaats in 1963 geruimd. De 25 stoffelijke resten en de drie grafstenen werden naar de begraafplaats aan de Twijnerstraat over gebracht. De drie oude stenen staan achter het herdenkingsmonument van de in de oorlog vermoorde Joden uit Borne. Op de begraafplaats zijn de stenen te vinden, waarop namen van de

belangrijke leden van de Joodse gemeenschap staan. De familie Spanjaard is er prominent aanwezig. Verder zijn er de graven te zien van bekende kernfamilies als

Van Gelder, Lievendag, Lievenboom en De Leeuw. Van de mannelijke bezoekers wordt verwacht, dat zij het terrein met bedekt hoofd betreden. Er ligt een graf van de familie Diamant in stukken. Dat heeft niets te maken met vandalisme. De hoekelementen van het hek stonden op houten poeren, en die houden het nu eenmaal minder lang uit als stenen of betonnen exemplaren.

NIEUWE KERK (Protestants) (BORNE). De kerk is architectonisch van belang. In de dertiger jaren van de vorige eeuw verscheen dit type kerk door het werk van de Fries - Amsterdamse architect B.T. . Boeyinga, een adept van de Amsterdamse School - stijl. Deze architect bouwde vooral kerken voor de Gereformeerde

pauselijke toestemming, gedateerd 7 oktober 1452. Men hoopte vooral ook, dat de toen bestaande uitgebreide beweging van Begijnen zich bij de Karmelietessenorde zouden aansluiten.

Het oudste nog bestaande klooster staat in Vilvoorde en werd daar in 1469 gevestigd. Karmelietessen waren er ook tot steun van de mannenkloosters. Ze waren zeker in de begintijd te beschouwen als het biddende en mediterende thuisfront voor de mannen, die moesten werken in de wereld. De vrouwen bleven in de door hun gekozen eenzaamheid onder de zinspreuk: "Blijf volharden in de cel, dan zul je alles leren". De strenge regels bleven voor de vrouwen gelden tot aan de Tweede Vaticaans Concilie.

Daarna is er een zekere openheid ontstaan. De "oude regel" wordt nog steeds door één der zusters nageleefd, door zich in een kleine woning in afzondering en door een muur van andere zusters gescheiden, als in een cel te leven.

Zuster Theodora leeft nog steeds aldus. Een toevallige voorbijganger zal haar niet te zien krijgen.

Slechts de kapel van het klooster is toegankelijk voor een "eerbiedig" publiek.

De kapel is in de zeventiger jaren van de vorige eeuw geheel ontdaan van alle polychromie. Ook de beelden zijn uit de kapel weggehaald. Grijs tonen overheersen en de donkere houten banken passen zich daar bij aan. Deze herinrichting draagt alle kenmerken van de architect Dom. Van der Laan, die ook als monnik voor een contemplatief leven had gekozen. In de kapel van het Karmelietessenklooster is nog een beeld te zien: een piëta, dat is een beeld van een wanhopige Maria met haar gedode Zoon op haar schoot. Het staat hoog in de kapel, in de rechter muur, haast tegen de zoldering aan.

BAPTISTEN KERK (BORNE). Vooral in de negentiende eeuw ontstonden in Nederland verschillende bewegingen, die zich niet (meer) thuis voelden in vooral de gevestigde Hervormde kerk. De beweging van de baptisten ontstond in het Drenthse Gasselternijveen. Hun voorganger: Johannes Elias Feisser had zo zijn contacten met gelijke bewegingen in Noord Duitsland, en mede door hen beïnvloed, maakte hij en zijn volgelingen zich los van de

In de overgang tussen schip en toren zijn de resten van teksten van na de reformatie te zien. Er zijn te weinig letters op de bijbeltekst te reconstrueren. De vloer in de kerk is geplaveid met grafstenen van de plaatselijke adel en voorname burgers en in de koorwanden zijn de resten te zien van twee epitafen (Epitafen zijn graftekens die de herinnering moeten bewaren), wat wapens en teksten uit de epitaaf van Christoffer Schele van Welvelde en een tekststeen van de twee gezusters Schele, die beiden in het jaar 1601 waren overleden.

De oudste avondmaalsbeker werd in 1663 gemaakt door de Zwolse edelsmid Gerard van Rickinga. De andere bekers stammen uit 1765 en zijn een geschenk van Robbert Henric van Hambroick - Weleveld en zijn vrouw Amelie Sophie Herbertina von Rhoder.

OUDEKERKSTOREN (BORNE). De toren is eigendom van de plaatselijke burgerlijke gemeente. Het forse bouwwerk moet dus uit de eerste helft van de 15e eeuw stammen. De ingang naar de bovenverdiepingen ervan was oorspronkelijk alleen aan de binnenzijde van het schip. De huidige buiteningang werd in 1920 aangebracht. Er hangen drie luidklokken in een eeuwenoude klokkenstoel. De oudste klok dateert uit **1457** en draagt de namen Jhesus - Maria - Johannes - Stephanus. Gossen Heidenreich Schele van Welvelde schonk de beide andere klokken. Een klok uit 1645 en een klok uit 1676.

(VOORMALIGE) SYNAGOGE (BORNE). In het jaar 1749 wordt er voor het eerst melding gemaakt van Joodse gezinnen in de gemeente Borne. Ze

woonden ver buiten de bebouwde kom. Na de Patriottische Revolutie werd per besluit van 2 september 1796 de gelijkheid van allen en iedereen geproclameerd en dus konden ook de Joden zich overal vestigen. Aan het einde van de achttiende eeuw woonde, eveneens aan de weg naar Almelo een familie van Gelder. Een dochter van dit huis, Sara, huwde met de reizend koopman Salomon Jacobszoon, die zich daarna in Borne vestigde. Hij neemt in 1812 de naam Spanjaard aan. Salomon Spanjaard toont zich een groot organisator, ook voor wat het de Joodse gemeenschap betreft. Hij "ontwerpt" de synagoge, die uiteindelijk in 1842/1843 werd gebouwd. Oorspronkelijk had de synagoge een zelfde inrichting als elke dorpsjoesl: aan de oostkant de Aron Ha'kodesj, dus de kast waarin de wetsrollen werden bewaard.

Daarvoor stond, midden in de ruimte de bima, waar Joodse mannen de rollen voorlezen. Er was een apart vrouwenbalkon. Apart omdat vrouwen hun eigen verantwoordelijkheid hadden en op de voor haar gelegen tijden de synagoge door een eigen in- en uitgang konden verlaten.

De synagoge is onderdeel van een compleet synagoge-complex: links van het gebouw staat de voormalige Joodse School (thans een woonhuis) en daarnaast de voormalige woning van de Jodenmeester. Het leven van de Joodse gemeente speelde zich hier af, totdat de Duitsers kwamen. In het rampjaar 1943 waren er 77 van de 117 Joodse inwoners vermoord. De oudste was toen nog 93 jaar oud en de jongste was nog maar twee jaar. Na lange tijd werd uiteindelijk het complex in 1986 gerestaureerd en werd de synagoge een klein centrum voor culturele en educatieve activiteiten.

DOOPSGEZINDE KERK (BORNE). De Doopsgezinde beweging, ontstaan in het begin van de zestiende eeuw in het Friese Witmarsum, waar Menno Simons pastoor was, breidde zich snel over het land uit. De leden van de beweging werden ook wel Mennisten genoemd, naar de voornaam van hun eerste voorganger. De kern van hun opvatting zou kunnen worden samengevat met het begrip: de opbouw van een gemeente zonder vlek of rimpel. Het streven is goed maar de onhaalbaarheid daarvan is evident. De

gemeenschap begon van de aanvang af allerlei scheuringen te vertonen. Er was een hoofdlijn in meer vrijzinnige richting en een lijn in orthodoxe richting. De Bornse gemeente kon men aanvankelijk tot een orthodoxe richting rekenen van een strenge soort: de Doopsgezinde Sociëteit van de Groninger Oude Vlamingen, met haar hoofdzetel in de stad Groningen. In die beweging speelde de familie Hulshoff in de achttiende eeuw een prominente rol. De Hulshoff familie woonde en werkte eerst vanuit een boerderij in Zenderen. Ze hadden hun bijeenkomsten op de erve "De Paasschen" te Zenderen. De strakke leer bleek niet vol te houden. Uiteindelijk ziet de samenstelling en de gedachtewereld van de Bornse menisten er veel ruimer uit.

Ze bouwden uiteindelijk een soort huiskerk op de plaats van de huidige kerktuin op de hoek van de Ennekerdijk en de Brinkstraat. In 1824 werd uiteindelijk de huidige kerk opgetrokken en ver na de 2e wereldoorlog werd de tot kosterwoning verbouwde huiskerk, afgebroken. De huidige kerk ademt de sfeer van doopsgezinde eenvoud.

samenlevende mannen aan de voet van de berg Karmel in het huidige Israël. Bij het verlopen van de kruistochten moesten zij ook het land verlaten en vestigden zij zich in Europa. Het "moederklooster" van de Orde in Nederland staat in Boxmeer. De reformatie, de grote revoluties zorgden voor de neergang, ook in Nederland. Rond 1840 begon een hernieuwde opbloei. In 1855 besloot de orde tot uitbreiding van de Orde in Noord - Nederland. De keus viel toen op Twente, als zijnde vooral een rooms-katholieke regio.

Men kocht voor dit doel het landgoed "Het Hulscher" in Zenderen. De paters vierden hun vierdagen aanvankelijk in de Stephanuskerk bij de Zenderense begraafplaats, tot zij voor hun eigen diensten een bestaande paardenstal tot kapel hadden omgebouwd.

In 1882 kwam de eigenlijke kloosterkerk gereed en werd door Mgr. Kistemaker ingewijd, wiens fraaie, opvallende graf bij de ingang van de begraafplaats ligt. De leefregel van de orde is sterk geïnspireerd door het boek van Thomas à Kempis: De Navolging van Christus. Er is in dat kloosterleven een strakke volgorde van heel vroeg opstaan, gebed, meditatie en arbeid met als leidraad een voortdurend nadenken en de mensen leren nadenken. In die lijn is het te begrijpen, dat de Karmelieten zich met name bezig hielden met het onderwijs. Onder hun leiding verrezen er in Twente middelbare scholen en naast of achter het klooster verrees een eigen gymnasium. De achteruitgang van het Karmelietaanse kloosterwezen trad in de zestiger jaren van de twintigste eeuw in. Vooral de verandering van levensvormen in de samenleving zorgde voor een sterke terugloop van het aantal roepingen.

Binnen het onderwijs kwam het werk meer en meer in handen van leken. Wel bleven de steeds ouder wordende paters actief in een aantal maatschappelijke activiteiten, zoals de Derde Wereldbeweging, Amnesty International, gestand houdend aan de roeping: "denken en leren nadenken".

KARMELIETESSENKLOOSTER (ZENDEREN). Het slotklooster van de Zusters Karmelietessen werd in 1889 in gebruik genomen en werd gesticht vanuit het

Karmelietessenklooster "Elzendaal" in Boxmeer. De zusters leven er in afzondering, als slotzusters of monialen. Ze zochten een weg dicht bij God, in geestelijke afzondering.

Het eerste mannenklooster dateert dus al van 1209. Het eerste vrouwenklooster werd gesticht na

Wie echter denkt dat hiermee een rustige tijd aanbreekt, vergist zich.

Op initiatief van pastoor Veeger wordt medio jaren vijftig het openluchttheater gerealiseerd. Zijn prachtige theater bouwt pastoor Veeger met hulp van de overheid, het bedrijfsleven en niet in de laatste plaats, de plaatselijke bevolking. Het theater, enige jaren na ingebruikneming, deels overkapt en plaatsbiedend aan ruim 1200

zitplaatsen, dankt haar grootste bekendheid aan de Passiespelen, georganiseerd van 1957 t/m 1966.

Daarna dreigt even het unieke theater in verval te geraken. Echter dankzij de Stichting Theater en Cultuur geniet het openluchttheater weer grote publieke belangstelling. Tal van activiteiten vinden plaats in het theater met als jaarlijks hoogtepunt het Afrikafestival.

KERK van ONZE LIEVE VROUW van ONBEVLEKT ONTVANGEN (ZENDEREN). Deze kerk behoorde ooit bij het Karmelklooster.

Aanvankelijk was er in Zenderen een afzonderlijke parochiekerk: De

Stephanuskerk, staande op de plaats van de huidige begraafplaats. Na een behoorlijk lange periode in de zeventiende eeuw te hebben "gekerkt" in schuurkerken in Zenderen werd er in 1798 een kleine maar wel echte kerk ingewijd. In 1908 werd die kerk verruimd en kreeg daardoor een ander aanzien. Tijdens de oorlog bezetten de Duitse troepen het gymnasium aan de Hertmerweg en

werd het schoolmateriaal opgeslagen in de dorpskerk. De parochianen konden toch wel naar de kloosterkerk om de hoek. Hoewel niet tot ieders genoegen werd uiteindelijk de kerk eind 1946 afgebroken en concentreerde zich het R.K. leven rond de kloosterkerk: De kerk van Onze Lieve Vrouw Onbevleekt Ontvangen. De Karmelieten hebben de kerk in 1989 voor een symbolisch bedrag overgedragen aan de parochianen van Zenderen.

KLOOSTER van de PATERS KARMELIETEN (ZENDEREN). De Orde van de Karmelieten werd in 1209 gesticht uit een groep in los verband

Oorspronkelijk was de zaal gedekt door een houten tongewelf. In 1881 kwam het huidige stucplafond er in. De kansel stamt uit ongeveer 1880 en in 1871 werd het orgel van Carl Haupt uit Oostercappeln geplaatst. De indeling is duidelijk.

In de kerkruimte zijn de kerkenraadbanken goed zichtbaar evenals de "mannenbanken" achterin. Er is een nog onbewezen verhaal, dat de herenbanken achter geplaatst waren achter de vrouwenstoelen als een herinnering aan de hagenpreken, toen de mannen zich beschermend opstelden achter hun vrouwen en kinderen.

GEREFORMEERDE KERK (BORNE). Het is bij de geschiedenis van de bouw van de Nieuwe (Hervormde) kerk te lezen, dat de noodzaak tot de bouw

van deze kerk ontstond door de komst van arbeiders voor de plaatselijke textielindustrie. Onder hen waren ook mensen, die in hun plaats van herkomst lid waren van de Gereformeerde Kerk en daar ook ter kerke gingen. Aanvankelijk gingen die gereformeerden uit Borne waarschijnlijk naar de diensten van de Gereformeerde Kerk van Hengelo. In Borne zelf vormden ze waarschijnlijk, hoewel informeel een groep van Gereformeerde Broeders. Want op 23 november 1925 schreef J.J. Arnold een brief aan de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk

van Hengelo.

Blijkens die brief was Arnold ouderling van de kerk van Hengelo. In die brief verzoekt hij toestemming van de Hengelose kerkenraad, om in hun kerk een speciale dienst te organiseren, speciaal voor de "Bornse Broeders en Zusters". Een dergelijke dienst is, naar dan binnen de Gereformeerde Kerk geldend kerkrecht, alleen geldig, als er een ouderling dienst zou doen en ook daar moest dan Hengelo voor zorgen. Of het is doorgedaan is niet duidelijk, mede gelet op de aantekening op de brief in potlood: "Nader overleg met de Commissie van Beheer". Wel mag worden verondersteld, dat met deze brief het begin van een zelfstandige kerk in Borne wordt ingeleid. Op 11 mei 1930 werd uiteindelijk de Gereformeerde Kerk van Borne als zelfstandige gemeente geïnstitueerd. In dat jaar werd ook de bouw van de kerk georganiseerd. De kerk van Hengelo moest dan ook de bouwvergunning voor de kerk in de Schaepmanstraat aanvragen.

Ook dit kleine bedehuis is door de Bornse architect Egbert Jansen ontworpen. De kerk had natuurlijk dezelfde indeling als de Nieuwe Kerk, met de kansel op haar prominente plaats en het orgel erboven.

Ten overvloede wordt voor de inhoudelijke keuzen van de architect verwezen naar het verhaal bij de genoemde Nieuwe kerk. Rond het jaar 2000 is het interieur geheel verbouwd en aangepast aan de nieuwe liturgische eisen. In 2004 zijn de drie kerken, de Hervormde gemeente, de Gereformeerde kerk en de enkele lutheraan binnen Borne samengegaan als Protestantse gemeente. De nu voormalige gereformeerde kerk wordt gebruikt voor bijzondere samenkomsten.

THERESIAKERK (Rooms Katholiek) (BORNE). De grote kerk werd in 1935 ingewijd en was gebouwd op het land van de Erve Weleman. Het gebouw is ontworpen door een echte kerkbouwarchitect: Wolter te Riele. Zeker bij het bezoek aan een grote ruimte, wat een kerk vaak is,

valt dan ook juist die ruimte op. Vooral de ritmische opbouw van de gewelven van deze kerk zijn bepaald indrukwekkend. De kerk wordt aan de oostzijde afgesloten met een vijfzijdig "gesloten koor". De voorgevel van de kerk draagt een kleine klokkentoren met daarin sinds 1966 drie luidklokken: een grote

klok, dragende de naam Hermannus Johannes: de naam van de eerste pastoor. Een middelste klok, die Bernardus heet en in die tijd was dat de naam van de toenmalige kardinaal: Alfrink en de kleine klok, die Theresia heet. Er hangen schilderijen aan beide zijden van de kerk: de zo genoemde kruiswegstaties van de Friese kunstenaar Otto de Boer. De staties hebben overigens een langere staat van dienst, omdat ze voor die tijd in de Plechelmusbasiliek in Oldenzaal hebben gehangen. Het atelier van MENGELBERG maakte de glas - in - loodramen. De drie middelste ramen zijn een geschenk van een parochiaan. Twee ramen herinneren aan het 25 - jarig bestaan van de parochie. In 1936 kwam er het schilderij van ene Aubel uit Geleen: "Onze Lieve Vrouw van Altijddurende Bijstand". De oorspronkelijke doopvont is inmiddels verdwenen. HET HUIDIGE DOOPVONT IS ECHTER AFKOMSTIG VAN DE HEILIG HARTKERK IN HENGELO. Frater Beatus Nijs uit Hilversum heeft het doopvont in 1957 ontworpen. De Latijnse tekst EGO TE PABTIZO IN NOMINE PATRI, ET FILII ET SPIRITU SANCTI is de formule die tijdens een doop wordt uitgesproken. Op het deksel een gestileerd Heilig Hartbeeld in orantehouding. Op de borst is het symbool van het Heilig Hart aangebracht. Het beeld is een kopie van een ontwerp uit 1954 door de Bredase kunstenaar H. Koreman. Ook de allereerste preekstoel is vervangen door de huidige met de voorstellingen van de evangelisten in het koper gedreven, elk met hun eigen attribuut. Op het koor, rechts op de hoek staat het beeld van de patrones van de kerk: Theresia van het Heilig Kindje Jezus. Ze toont haar vaste attribuut: De Bloeiende Rozen.

de pastorie).

In 1813 kon er een nieuwe gevel voor worden geplaatst met daarop een kleine klokkentoren. Rond 1836 volgde een grotere verbouwing en kreeg ook deze kerk de vorm van een Waterstaatskerk. Deze Waterstaatskerk heeft dienst gedaan tot 1903, toen de huidige kerk in gebruik werd genomen. De huidige bewoners zijn leden van de congregatie "Zusters van Liefde van Schijndel". De pastorie werd in 2000 geheel gerestaureerd.

ST. STEPHANUSKERK (HERTME). De St. Stephanus kerk werd in 1902 gebouwd naar een ontwerp van architect Wolter te Riele Gzn. Op 23 juni 1902 werd de eerste steen gelegd en op 16 juni 1903 vond de consecratie plaats.

De neo - gotische kerk is geheel in stijl ingericht. Het tabernakel is uit die

tijd en werd gemaakt door Frierich Wilhelm Mengelberg. De huidige houten altaartafel komt uit de werkplaats van Henny Pol te Borne. Mengelberg maakte ook het Jozef en Maria altaar. Ook de heiligenbeelden komen uit dit atelier. De koperen kandelaars stammen uit de 17^e eeuw. Glas - in - loodramen zijn vervaardigd in de werkplaats van F. Nicolas te Roermond.

De kerk bezit een bijzondere miskelk uit 1398 en was een geschenk van Johan Hondeborgh en Agnes van het Clooster.

Het triomfkruis, hangend in het koor van de kerk, stond oorspronkelijk op de naastgelegen

begraafplaats.

De kruiswegstatie werd in 1904 aangebracht ter vervanging van een eerdere uit 1895. Het orgel komt van Maarschalkerweerd uit Utrecht en werd eveneens in 1904 geplaatst. In de toren hangt een klok met als randschrift:

JOHANNES - STEPHANUS VOCOR HERTME 30.9.1947 VIVOS VOCO MUTUOS PLANGO FRANCO FULGARA, (mijn naam is Johannes Stephanus Hertme 30.9.1947 ik roep de levenden, beweene de doden en breek de bliksem). Deze klok is een vervanging voor de door de Duitsers geroofde klok uit 1907.

OPENLUCHTTHEATER HERTME. Wie het openluchttheater noemt kan niet om pastoor Veeger heen. Op de eerste zondag van april 1952 doet Johannes Ignatius Veeger zijn intrede als pastoor van de St. Stephanusparochie te Hertme. Dan een man op leeftijd (60 jaren oud) die een kleine, rustige parochie zoekt en deze denkt te vinden in het Twentse Hertme.

Het Koetshuis blijft als kerkcentrum nog fungeren tot medio jaren 1788, wanneer het nieuwe Waterstaatskerkje op de nabij gelegen den Kolk in gebruik wordt genomen. Tot begin 20ste eeuw wordt het spookhuis nog met enige regelmaat bewoond. De laatste bewoner was de in deze regio bekend staande kunstschilder Tibbe.

In de volksmond dankt het Spookhuis zijn naam aan de rondlolende "spoken" tijdens de reformatie periode.

Het nu grotendeels vervallen voormalige Koetshuis staat op de Rijksmonumentenlijst.

MARIAKAPEL aan de LODIEKLANDEN (HERTME). Dit eenvoudige houten

Maria-Kapelletje werd in 1937 geplaatst en aansluitend feestelijk ingewijd. Dit Kapelletje werd naar alle waarschijnlijkheid hier geplaatst omdat in de directe nabijheid de voormalige schuilkerk van Hertme lang dienst heeft gedaan.

Vooraf de zomerdag worden er bloemen geplaatst door de in de nabijheid wonende bewoners.

KERSTSTAL (HERTME). De Kerststal, bestaande uit een drietal schuren, werd begin jaren zestig op initiatief van pastoor Veeger gebouwd. Voor de architectuur was de bekende Twentse architect Jan Jans verantwoordelijk. De in Saksische stijl gebouwde Kerststal werd op verzoek van de pastoor door plaatselijke vaklieden gebouwd. Van Kerst tot en met Driekoningen is de kerststal jaarlijks sfeerol ingericht. Naast de Kerstbeeldengroep is ook de levende have, een os, een ezel en enige schapen te bewonderen. De Kerststal is in 2005 geheel gerestaureerd.

PASTORIE ST. STEPHANUS HERTME (Rooms Katholiek). Reeds in 1715 kreeg pastoor Stephanus de Meyer toestemming voor de bouw van een pastorie/kapel. op een perceel grond dat bekend staat als de Kolk te Hertme, gelegen in de directe nabijheid van de vroegere havezate Het Groothuys.

In 1803 wordt dan het eerste volwaardige kerkje gebouwd aan de huidige pastorie (uitgebouwd in het verlengde (westelijke richting) van

BEELDEN JOHANNES EN BERNARDUS (HERTME). De voor Borne legendarische arts Johannes Bernardus Schoemaker heeft door stelselmatige aankoop van grond zich een waar lusthof laten

aanleggen aan de Hemmelhorst. Zijn vader was overigens al met de aankoop van grond begonnen In het derde kwart van de negentiende eeuw liet hij de beide heiligenbeelden plaatsen. Beiden kwamen uit Westfalen en waren in zijn opdracht vervaardigd. Het Johannesbeeld arriveerde per trein in 1868 en was gemaakt door de kunstenaar Adolph Rosenberg. De

beeldhouwer Stracke (waarschijnlijk Johann Theodor) maakte het beeld van Bernardus. Het laatste beeld werd op 16 augustus 1874 ingewijd. Enige jaren geleden zijn de beide beelden gerestaureerd door enkele enthousiaste burgers uit Borne.

VOORMALIGE PASTORIE op het voormalige ERVE BARTELINK (HERTME).

Pastoor Hommels, medio 1710 geboren in Oldenzaal, werd in 1742 benoemd tot pastoor van de parochie Hertme, Zenderen en Borne. Hij nam zijn intrek in de pastorie op de Kolk te Hertme. Toen pastoor Hommels, op last van de drost van Twente werd ontheven van zijn kerkelijke promoties, bouwde hij in 1763 als "rustend" priester een woning met huiskapel op het erve Bartelink te Hertme. Boven de haldeur liet pastoor Hommels de volgende tekst aanbrengen:

ACCe DentI MorantI et AbeVnti SalVs

hetgeen vertaald betekend :

Heil hen, die hier vertoeven en weer heengaan.

Pastoor Hommels overleed in 1790.

Deze voormalige pastorie is na interne verbouwingen in het verleden tot op heden nog steeds bewoond.

SPOOKHUIS aan de LODIEKLANDEN (HERTME). Het, in de volksmond geheten, spookhuis is het voormalige Koetshuis van de havezate het Groothuis in Hertme. Dit koetshuis werd (tijdens de reformatie jaren) medio 1615 in gebruik genomen als clandestiene schuilkerk voor de mensen uit de regio.

Priesters uit Duitsland en Oldenzaal afkomstig leidden hier met regelmaat de diensten. In 1665 wordt de in Borne geboren geestelijke Potcamp als de eerste pastoor van Hertme benoemd.

